

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**İSMİN QRAMMATİK KATEQORİYALARINDA NİTQ
MƏDƏNİYYƏTİ NORMALARI**

İxtisas: 5706.01 – Azərbaycan dili

Elm sahəsi: filologiya – dilçilik

İddiaçı: **Mətanət Nəriman qızı Mahmudova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin "Azərbaycan dili" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Mübariz İmran oğlu Yusifov

Rəsmi opponentlər:

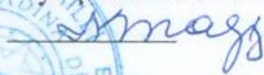
filologiya elmləri doktoru, professor
Qara İbrahim oğlu Məşədiyev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Həbib Adil oğlu Mirzəyev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Samirə Misir qızı Mərdanova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

akademik

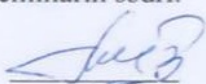
Möhsün Zellabdin oğlu Nağısoylu

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor

Nadir Baloglan oğlu Məmmədli

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Nitq mədəniyyəti, onun normaları və normaların mənimsədilməsi üçün münbit şərait yaradılması müasir dövr dilçiliyimizin başlıca məsələlərindən biridir. Dilin əsas vəzifəsi informasiyaların çatdırılmasından ibarət olduğu kimi nitq mədəniyyətinin vəzifəsi də informasiyaların düzgün, məntiqli, aydın, sərbəst ötürülməsini və yayılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Nitq mədəniyyətinin normalarında sabitlik yaratmaq hər bir dövrün və mərhələnin şərtidir. Çünki ancaq nitq normalarının sabitliyi şəraitində informasiyaların ənənəviliyini varisliklə çatdırmaq olur. Nitq mədəniyyəti, ümumilikdə, dilin normalar sistemini təşkil edir. Normalar sisteminin təkmilləşdirilməsi həm informasiyaların zamana və məsafəyə sərbəst ötürülməsini təmin edir, həm də yazılı nitqdə orfoqrafiya, şifahi nitqdə isə sabit orfoepiya qaydalarının yaranmasına xidmət göstərir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mövcud tədqiqatlarda bəzən nitq mədəniyyəti məsələləri natiqlik mədəniyyəti çərçivəsində izah edilir. Ancaq natiqlik mədəniyyəti birbaşa formalaşmır, nitq mədəniyyəti normalarına sahib olmaqla baş verir. Bu o deməkdir ki, nitq mədəniyyəti normalarına yiyələnmək ilkin mərhələdir, natiqlik mədəniyyəti sonrakı. Məntiqə görə belə çıxır ki, natiqlik məharəti o şəxslərdə güclü olur ki, onlar nitq mədəniyyəti normalarını mükəmməl mənimsəmiş olsunlar. Ona görə də nitq mədəniyyəti normalarına heç vaxt birtərəfli yanaşmaq olmaz. Nitq mədəniyyəti normalarının sabitləşdirilməsinin qarşısında iki yol durur. Birincisi, yazılı dilin, ikincisi isə şifahi dilin normalarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Azərbaycan dili bu gün müstəqil bir ölkənin rəsmi informasiya dili kimi beynəlxalq aləmə sərbəst şəkildə çıxmaq imkanlarına malikdir. İnformasiyaların doğru və dürüst çatdırılmasında isə nitq mədəniyyəti normalarının yerli-yerində tətbiqi şərtidir. Etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilinin həm yazılı, həm də şifahi variantlarında bir-biri ilə uyuşmayan elementlər vardır. Onların qaydaya salınması normaların standartlaşdırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Dissertasiya işinin mövzusu da birbaşa qrammatik

kateqoriyalarda nitq normalalarının qaydaya salınması işi ilə bağlı olduğundan müasir dövrümüzün tələbi baxımından aktualdır.

*Azərbaycan dilçiliyində norma müəyyənləşdirilməsi, nitq mədəniyyəti və nəqliq barədə çoxsaylı tədqiqatlar aparılmışdır*¹. Bütün əənəvi fikir və mülahizələrdə, bir qayda olaraq, orfoepiya adı altında danışq dilinə məxsus tələffüz variantlarının tətbiqi barədəki fikirlər səslənir. Bu yazılarda əsas prinsip müəyyən edilmədən və yalnız danışq tələffüzünə əsaslanan orfoepiya variantları heç bir məhdudiyyət qoyulmadan şifahi dilə tətbiq edilir.

Şifahi dilin normaları mövcud tədqiqatlarda başlıca olaraq orfoepiya qaydaları əsasında müəyyənləşdirilir. Orfoepiya qaydaları danışq dili normalarını əhatə etdiyi üçün onu başdan-başa şifahi nitq normalarına tətbiq etmək mümkün deyildir. Çünki Azərbaycan dilinin orfoepiyasına aid tərtib edilmiş lüğətlərdə vahid prinsip yoxdur. Lüğətlərə ümumi prinsiplərdən daha çox regional xüsusiyyətləri əks etdirən elementlərin daxil edilməsi onlardan praktik istifadəsini məhdudlaşdırır. Həmçinin Azərbaycan dilinin həm yazılı, həm də şifahi variantlarında bir-biri ilə uyuşmayan elementlər vardır. Onların standartlaşmasına xidmət edən metodolodiya isə yoxdur. Dissertasiya işində orfoepiya qaydalarının metodologiyasını müəyyənləşdirə bilən prinsiplər müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı ismin qrammatik kateqoriyalarıdır. İsmın qrammatik kateqoriyaları mövcud tədqiqatlarda aşağıdakılardan ibarət olmaqla təqdim edilir: 1) kəmiyyət kateqoriyası; 2) mənsubiyyət kateqoriyası; 3) hal kateqoriyası; 4) xəbərlı kateqoriyası.

Bu kateqoriyalara aid şəkılçilər sözlərə həm müstəqıl və sərbəst

¹ Abdullayev, A. Nitq mədəniyyəti və nəqliq məharəti haqqında / A.Abdullayev. – Bakı: Azərnəşr, – 1968. – 252 s.; Abdullayev, N. Nitq mədəniyyətinin əsasları: Dərs vəsaiti / N.Abdullayev.–Bakı: Elm və təhsil,– 2013.–277 s.; Azərbaycan dilinin orfoepiya sözlüyü:/ red. M.Ş.Şirəliyev, M.B.Məmmədov. – Bakı: Elm ,– 1983. –142 s.; Dəmirçizadə, Ə. Müasir Azərbaycan dili / Ə.Dəmirçizadə. – Bakı: Maarif,–1972.–308 s.; Əfəndizadə, Ə. Orfoqrafiya-orfoepiya lüğəti/ Ə.Əfəndizadə. – Bakı: Azərnəşr, –1989. – 151 s.; Həsənov, H. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları / H.Həsənov.– Bakı: Bakı Universiteti, – 1999. – 288 s.

şəkildə qoşula bilir, həm də söz tərkibində müəyyən ardıcılıqla düzülə bilir; birinci yerdə kəmiyyət, ikinci yerdə mənsubiyyət, üçüncü yerdə hal, dördüncü yerdə xəbərlilik kateqoriyasının əlamətləri yerləşir. Bu ardıcılıq kateqoriyalararası daxili əlaqədir ki, dilçilikdə bu əlaqə ierarxiya adlandırılır. İerarxiya dil elementlərinin ardıcıl sırası olmaqla dilin daxili quruluşunda sistem yaradır. Dil kateqoriyaları da digər başqa elementlər kimi dildaxili sistemin bir tərkib hissəsidir. Kateqoriyalar ümumilikdə bir sistem həlqəsi yaratdığı kimi ayrı-ayrılıqda da onların öz sistemləri, yəni ardıcıl bağlılıqları və əlaqələri vardır. Ancaq bunların hamısında sistem oxşarlığı eyni deyildir. Hər bir kateqoriyanın sistemi həmin kateqoriyanın strukturu əsasında müəyyən edilir. Məsələn, kəmiyyət kateqoriyasının struktur əlamətləri dilin fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik elementlərinin tərkibində mövcuddur. Fonetik kəmiyyət fonetik vahidlərin təkrarında (*şır-şır şırıldamaq, gur-gur guruldamaq*), leksik kəmiyyət topla çoxluq bildirməsində (*sürü, el, ilxi, beş, on, min, xeyli*), morfoloji kəmiyyət *-lar*² kəmiyyət şəkilçisinin vasitəsi ilə (*kitablar, dəftərlər*), sintaktik kəmiyyət təkrarlarda (*tez-tez, isti-isti*) ifadə olunur. Hər bir dil strukturunda kəmiyyət anlayışı bütövlükdə kəmiyyət kateqoriyasının sistemini təşkil edir.

Mənsubiyyət və xəbərlilik kateqoriyalarının strukturu üç şəxsin təkinə və cəminə görə, sistemi isə şəxsləri ayrı-ayrılıqda bildirən əlamətlərə görə təyin edilir.

Hal kateqoriyasının strukturu sözlərin hallar üzrə dəyişməsinə görə, sistemi isə onların arasındakı sintaktik əlaqəyə görə müəyyənləşir.

Tədqiqatın predmeti ismin qrammatik kateqoriyasına aid olan dil nümunələrindən ibarətdir ki, bütün təhlillər, müqayisələr, fikir mübadiləsi arqumentləşdirilir və bu mənbə əsasında aparılır. Tədqiqatın mənbəyi kimi, həmçinin ismin qrammatik kateqoriyalarına və bu kateqoriyaların bazasında yaranan normalar barədəki mövcud fikir və mülahizələr də nəzərə alınır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ismin qrammatik kateqoriyalarında nitq mədəniyyətinə məxsus normaların müəyyənləşdirilməsindən və onların sistemləşdirilməsindən ibarətdir. Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, dilin yazılı və şifahi normaları arasında daimi sabitlik mövcud deyildir. Məqsəd ondan ibarət olmuşdur ki, dilin hər iki informasiya variantları arasında fərq

yaradan mənbələr aydınlaşdırılsın və onların aradan qaldırılması yolları haqqında təsdiqedicə arqumentlər irəli sürülə bilsin. Bunun üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi vacib hesab olunur:

– Dil nümunələrinin təhlili göstərir ki, yazılı dil normaları, tədqiqatlarda qeyd olunduğu kimi, heç də həmişə icbari qaydaların tətbiqi ilə tənzim olunmur. Çünki dil nümunələrinin bir qismi zaman-zaman özünün struktur vahidlərini saxlayır və ənənəvi qayda üzrə yazıda və şifahi nitqdə fərq yaratmır. Bu baxımdan belə dil elementlərinə heç bir icbari qayda tətbiq edilmir. Tədqiqatın vəzifəsi qrammatik kateqoriyalar çərçivəsində belə normaları müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

– Tədqiqat zamanı müəyyən edilir ki, sözün kök və şəkilçi hissəsində yazılı dil və şifahi dil üzrə fərqlənmələr baş verir. Bu fərq birhecalı və ikihecalı sözlərdə eyni xarakterli olmur. Bir qayda olaraq, birhecalı sözlərin kök və şəkilçi hecası arasında bir fərqi yaranması, ikihecalı sözlərdə isə əlavə fərqlərin olması müşahidə olunur. Bu halda onların normalaşması barədə fikir müxtəlifliyi də baş verir. Vəzifə isə belə fərqlərin tənzim olunmasında optimal yolların axtarılmasından ibarətdir.

– Yazılı dildə icbari qaydalara riayət edilməsinə daha çox ikihecalı sözlərin kök-şəkilçi hissəsində zərurət yaranır. Vəzifə ismin kateqoriyaları çərçivəsində belə məqamların axtarılıb tapılmasından ibarətdir.

– Bəzən birhecalı sözlərin kök-şəkilçi hissəsində də ənənəvi normaların tələbi ilə uyuşmayan elementlərə rast gəlmək olur. Onların tarixi inkişaf perspektivlərinin araşdırılması da tədqiqatın vəzifələri sırasına daxildir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatda mövzunun tələbinə və təhlilin prinsiplərinə uyğun olaraq təsviri, struktur və müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqat işi ilə əlaqədar müdafiəyə çıxarılan müddəaları aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

– İsmi qrammatik kateqoriyalarına məxsus normalar dilin normalar sisteminin bir tərkib hissəsidir.

– Yazılı və şifahi dil üçün bərabərhüquqlu normalar

mövcuddur.

- Bərabərhüquqlu normaların baş verməsi ilə yaranan linqvistik şərait nitqin ənənəvi imkanları ilə bağlıdır.

- İsmın qrammatik kateqoriyaları bazasında işlənən normada icbarilik mövcuddur.

- Norma icbariliyi yazılı dilə tətbiq olunduğu kimi onun müəyyən elementlərini şifahi dilə də tətbiq etmək imkanları məhdud deyildir.

- Şifahi dilə məxsus icbari normaların lokallıqdan ümumiliyə çevrilməsinin optimal üsullarını tətbiq etmək imkan xaricində deyil.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- İsmın qrammatik kateqoriyaları üzrə yazılı və şifahi dil üçün ənənəvi olan və icrası heç bir icbarilik tələb etməyən variantların müəyyən edilməsi;

- Yazı üçün icbari olan normaların şifahi dil üzrə ifadə formalarının tənzimlənmə qaydalarının müəyyən edilməsi;

- Orfoepiya qaydalarının metodologiyasını müəyyənləşdirə bilən prinsiplərin arqumentləşdirilməsi;

- Yazılı və şifahi nitqdə uyğunlaşma və yaxınlaşma normaları üçün vacib icbari qaydaların müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti bu tədqiqat işinin təcrübəsindən və onun ümumi nəticələrindən nitq normaları ilə bağlı istinad mənbəyi kimi istifadə edilə bilməsindən ibarətdir.

İşin praktik əhəmiyyəti isə, ümumiyyətlə, tədqiqatın əsas hədəfi və son məqsədidir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyətini ümumi şəkildə belə səciyyələndirmək olar:

- Dildə normaların yaxınlaşmasının əsas prinsipləri müəyyən edilir.

- Norma yaxınlaşmasına riayət etməklə informasiyaların ənənəvililiyi və varisliyi təmin olunur.

- Normalar sisteminin təkmilləşdirilməsi yazılı nitqdə orfoqrafiya qaydalarının vahidliyini təmin etdiyi kimi, şifahi nitqdə də sabit orfoepiya qaydalarının yaranmasına xidmət göstərir.

- Norma yaxınlaşmaları areal və lokal fərqlərin getdikcə aradan

qaldırılmasına təminat yaradır.

– Norma yaxınlaşmasına riayət edilməsi ilə ana dilinin istifadə mühitinin genişləndirilməsi təmin olunur.

Aprobasiyası və tətbiqi. İşin əsas müddəaları ilə əlaqədar müəllif kafedrada təşkil olunan elmi seminarlarda, həmçinin, respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi konfranslarda çıxış etmişdir

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. İş Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Giriş 6 səhifə, I fəsil 52 səhifə, II fəsil 57 səhifə, III fəsil 34 səhifə, Nəticə 4 səhifə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 13 səhifə, Ümumi həcmi 169 səhifə – 273, 860 işarə.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın birinci fəslə **“İsmin grammatik kateqoriyaları bazasında formalaşmış yazılı dil və şifahi nitq üçün bərabərhüquqlu normalar”** adlanır.

Birinci fəslin birinci yarımfəslə **“İsmin kəmiyyət kateqoriyasında bərabərhüquqlu normalar”** adlanır. Burada göstərilir ki, dil proseslərində nitq mədəniyyətinin bərabərhüquqlu normaları aparıcı yer tutur. Bərabərhüquqlu normaların mövcudluğu nitqin aydınlığına, axıcılığına və məntiqiliyinə təməl yaradır. Odur ki, *nitq mədəniyyəti barədə yazılmış əsərlərdə onun nətiqliliklə əlaqəsi*

*məsələləri də diqqətdən kənarda qalmır*².

Dil və nitq münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili nəticəsində belə bir məntiqi mülahizə formalaşır ki, natiqlik məharətinin, nitq üslublarının formalaşmasında və zənginləşməsində nitq mədəniyyəti normalarının standartlaşmasının çox mühüm əhəmiyyəti vardır. Çünki səlis, aydın, rəbitəli nitqə o zaman yiyələnmək mümkündür ki, dildə standartlaşmış və bərabərhüquqlu normalar daha çox inkişaf etmiş olsun. Yəni belə başa düşülməlidir ki, dildə bərabərhüquqlu normaların inkişafı nə qədərdisə, nitq mədəniyyətinin və natiqlik sənətinin də səviyyəsi o qədərdir.

İsmin kəmiyyət kateqoriyasında həm bərabərhüquqlu ümumdil normaları, həm də icbari normalar vardır. Bərabərhüquqlu normalar həm yazılı, həm də şifahi dildə eyni qaydada işlənir. İcbari normalar isə yazılı dilə aid olur. Bununla yanaşı, şifahi dilin səlisləşməsi üçün icbari normaların tətbiqinə şərait yaranır.

Kəmiyyət kateqoriyasının bərabərhüquqlu normaları aşağıdakılardır:

Saitlə bitən sözlərdə bərabərhüquqlu normalar. Saitlə bitən bütün sözlərdə *-lar(-lər)* şəkilçisi öz sabitliyini mühafizə edə bilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində təkhecalı sözlərin sonunda bütün sait səslərin hamısı iştirak edə bilmir. Məsələn, *e* saiti *de, ye* kimi sözlərin sonunda işlənsə də, onlar feil olduğu üçün kəmiyyət şəkilçisini qəbul etmirlər. Sözlərin ikinci hecasında isə *e* samiti, ümumiyyətlə, işlənmə bilmir. *O* saiti şəxs və işarə əvəzliyi kimi işlənir, *ö* saiti isə heç bir təkhecalı və ya ikihecalı sözün sonunda işlənmir. *O* saiti ilə ifadə olunan əvəzliyə *-lar(-lər)* şəkilçisi artırıldıqda *-lar(-lər)* şəkilçisi öz sabitliyini itirmir. Ancaq əvəzlik və *-lar(-lər)* şəkilçisi arasında *n* samiti işlənir. *Bəzi ədəbiyyatda n samitinə bitişdirici adı ilə verilsə də, o əvəzliyi vaxtı ilə o saitin on*

² Abdullayev, N. Nitq mədəniyyətinin əsasları / N.Abdullayev. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, – 2005. – 241 s.; Abdullayev, N. Nitq mədəniyyətinin əsasları: Dərs vəsaiti / N.Abdullayev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2013. – 277 s.; Babayev, A.M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti: Ali məktəblər üçün dərslik / A.Babayev. – Bakı: Yazıçı, – 2009. – 621 s.; Bayramov, A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti: Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti / A.Bayramov, Z.Məhərrəmov, M.İsgəndərzadə. – Bakı: Ulu, – 2015. – 236 s.

*şəklində formalaşmış variantının ixtisar olunmuş relikindən ibarətdir*³. Belə bir vəziyyət *bu* əvəzliyinə *-lar (-lər)* şəkilçisinin artırılmasında da müşahidə olunur: *bu-bunlar*.

Sonu saitlə bitən sözlərə, bütün hallarda *-lar(-lər)* şəkilçisi əlavə edildikdə həm söz sonu, həm də şəkilçi özünün sabit normasını saxlayır: *alma-almalar, darı-darılar, su-sular, körpə-körpələr, kişi-kişilər, sürü-sürülər*. Saitlə bitən sözlərdə yazı norması ənənəyə uyğun formalaşdığına görə burada, demək olar ki, icbari ifadə formasına ehtiyac yaranmır. *O, bu* əvəzliliklərinə kəmiyyət şəkilçisi qoşulduğu məqamda da icbarilik yox, ənənəvilik əsas yer tutur.

Samitlə bitən sözlərdə bərabərhüquqlu normalar. Samitlə bitən sözlərdə bərabərhüquqlu normaların standartlaşması birmənalı deyildir. Bu normaların sabitləşməsi prosesi sözün kök-şəkilçi hissəsində kəmiyyətin morfoloji göstəricisi olan *-lar (-lər)* şəkilçisinin əvvəlindəki *l* samitinin yanaşdığı digər samitlə qarşılıqlı tələffüzünə uyğun şəkildə baş verir. Başqa sözlə, samitlə bitən sözlərdə bərabərhüquqlu normaların yaranması söz sonundakı samitlə *l* samitinin tələffüz uyuşmasına uyğun şəkildə yaranır. Tələffüzdə çətinlik yaratmadan deyilən samit səslər ümumitq xarakteri qazandığı üçün heç bir icbariliklə qarşılaşmır. Ümumitq xarakterli tələffüz forması yazıda da eyni qaydada işlədilir. Bu isə dilin rəvanlaşmasında və informasiya ötürücülüyündə ən intensiv vasitəyə çevrilir. Azərbaycan dilində bu normalar sözün kök-şəkilçi hissəsindəki *hl, xl, ğl, yl, ll, ml, fl, vl* qarşılaşmalarında müşahidə edilir: *günah-günahlar, çarx-çarxlar, dağ-dağlar, saray-saraylar, el-ellər, qələm-qələmlər, hərflər, tilov-tilovlar*.

Birinci fəslin ikinci yarımfəslə **“İsmi mənsubiyyət kateqoriyasında bərabərhüquqlu normalar”** adlanır. Burada göstərilir ki, sözlərə qoşulma ardıcılığına görə ikinci sırada yer tutan mənsubiyyət kateqoriyası hal-hazırda sabit qrammatik normalara malikdir. *Mənsubiyyət kateqoriyasının iki söz arasında atributiv əlaqə bildirməsi, şəxs əvəzlilikləri ilə ifadə olunan sahib şəxs anlayışı və isimlə ifadə olunan mənsub əşya anlayışından ibarət*

³ Dəmirçizadə, Ə. Müasir Azərbaycan dili / Ə.Dəmirçizadə. – Bakı: Maarif, – 1972, – s.116-117.

*olması qrammatik normadır. Lakin sahib şəxs anlayışını şəxs əvəzlilikləri ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Bu anlayış eyni zamanda isimlərə də ifadə olunur*⁴.

Müasir Azərbaycan dilində mənsubiyyət kateqoriyasının müvafiq qrammatik şəkilçilərin köməyi ilə, yəni morfoloji üsulla yaranması qrammatik qaydadır. Mənsubiyyət kateqoriyasının formalaşmasında sahib şəxs-mənsub əşya münasibətləri aparıcı yer tutur. Tarixən mənsubiyyət kateqoriyasının formalaşmasında müxtəlif keçidlər baş vermişdir. Bu mənada ki, şifahi dildə mənsubiyyətin ifadəsi çox vaxt yazılı dildəkindən fərqlənmişdir. Belə fərqlər ən çox yazılı mənbələrdəki fərdi üsluba görə baş vermişdir. Mənsubiyyət kateqoriyasında bərabərhüquqlu ənənəvi normaların sabitləşməsi həm sonu saitlə, həm də samitlə bitən sözlərdə müşahidə edilir.

Sonu saitlə bitən sözlərdə bərabərhüquqlu norma. Saitlə bitən sözlərə mənsubiyyət şəkilçisi qoşulduqda yazılı və şifahi dil üçün bərabərhüquqlu norma yaranmasının ikili məqamı mövcuddur. Birincisi budur ki, sonu saitlə bitən sözlərə birbaşa samitlə ifadə olunan və ya samitlə başlayan şəkilçi qoşulsun. Birinci şəxsdə: *ata-atam, quzu-quzum, yazı-yazım, atamız, quzumuz, yazımız*; ikinci şəxsdə: *ata-atan, quzu-quzun, yazı-yazın; atanız, quzunuz, yazınız*. Üçüncü şəxsdə saitlə bitən sözlərə şəkilçi qoşulmasında fərq vardır. Üçüncü şəxsin təkində sözə sait elementlərdən ibarət olan şəkilçi *-ı (-i, -u, -ü)* qoşulur. Ona görə də iki sait arasında tələffüz aktını tənzimləyən bir samit səs əlavə olunur. Azərbaycan dili sözlərinin böyük əksəriyyətində iki sait arasına *s* samiti əlavə olunur: *ata-atası, quzu-quzusu, yazı-yazısı*. Sonu saitlə bitən *su* və *nə* sözlərində isə iki sait arasında tənzimləyici *y* samiti işlənir: *su-suyu, nə-nəyi*. Dilimizdəki ərəb mənşəli *tale, mənafe, mənbə, mənşə, mövqe* kimi sözlərdə də tənzimləyici *y* samitinin işlənməsi müşahidə olunur: *taleyi, mənafeyi, mənbəyi, mənşəyi, mövqeyi*. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sözlər birinci və ikinci şəxslərdə işləndikdə də iki sait arasında tənzimləyici *y* samiti işlənir: *su-yum, nə-nəyim, tale-taleyim, mövqe-mövqeyim; su-suyun, nə-nəyin, tale-taleyin, mövqe-mövqeyin*.

⁴ Hüseynzadə, M. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya / M. Hüseynzadə. – Bakı: Şərq-Qərb, – h. 3. – 2007. – s.39

Üçüncü şəxsin cəmində mənsubiyyət bildirən şəkilçi elementindən əvvəl *-lar (-lər)* şəkilçisi işləndiyinə görə burada norma adi sait-samit sırasına müvafiq qaydada sabitləşir: *ata-ataları, quzu-quzuları, yazı-yazıları, tale-taleləri, mövqe-mövqələri*.

Sonu samitlə bitən sözlərdə bərabərhüquqlu norma. Azərbaycan dilində sonu *h, x, ğ, g, y, t, d, s, z, ç, c, ş, j, l, m, n, r, p, b, f, v* samitləri ilə bitən sözlərə mənsubiyyət şəkilçisi qoşulduqda bərabərhüquqlu norma baş verir: *zireh, zirehim, zirehin, zirehi, zirehimiz, zirehiniz; çarx, çarxım, çarxın, çarxı, çarxınız, çarxımız; bağ, bağım, bağın, bağı, bağımız, bağınız; rəng, rəngim, rəngin, rəngi, rəngimiz, rənginiz* və s.

Sonu *k, q* ilə bitən sözlərdə isə bəzi hallarda bərabərhüquqlu norma baş verir: *kürk, kürüm, kürün, kürü, kürümüz, kürünüz; məşq, məşqim, məşqin, məşqi, məşqimiz, məşqiniz* və s. Əksər qarşılaşmalarda isə *k-y, q-ğ* əvəzlənməsi özünü göstərir.

Üçüncü şəxsin cəmində isə bərabərhüquqlu norma kəmiyyət kateqoriyasında olduğu kimidir, yəni bu normalar sözün kök-şəkilçi hissəsindəki *hl, xl, ğl, yl, ll, ml, fl, vl* qarşılaşmalarında müşahidə edilir: *günah-günahları, çox-çoqları, bağ-bağları, saray-sarayları, çöl-çölləri, qələm-qələmləri, sinif-sinifləri, tilov-tilovları*.

Birinci fəslin üçüncü yarım fəslə **“İsmi hal kateqoriyasında bərabərhüquqlu normalar”** adlanır. Bu yarım fəsildə göstərilir ki, hal kateqoriyasının adlıq halında şəkilçi iştirak etmir. Ona görə də adlıq halın qrammatik əlamətinin normaya münasibəti barədə bəhs edilmir. Yerdə qalan hallarda qrammatik şəkilçilər işlədilir. Qrammatik şəkilçilərin işləndiyi məqamda sözün kök-şəkilçi mövqeyinə aid müvafiq hadisələrin baş verməsi müşahidə edilir. Baş verən hadisələr söz kökü sonunun və şəkilçi başlanğıcının sait və ya samitlə ifadə edilməsindən asılı olur.

a) yiyəlik halın norması

Yiyəlik halın normalaşmasında sözün kök-şəkilçi ardıcılığı yazılı mənbələrə görə ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə müxtəlif ifadə vasitələrinə malik olmuşdur⁵.

⁵ Kitabı-Dədə Qorqud / Tərtib edən: F.Zeynalov, S.Əlizadə. – Bakı: Yazıçı, – 1988. – s.47; Hacıyev, T. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi: [2 hissəli/ / T.Hacıyev. – Bakı: Elm, – h. 1. – 2012. – s. 324, Yusifov, M. Nitq mədəniyyətinin əsasları / M.Yusifov.– Bakı: Mütərcim, – 1998. – s.88

Sonu saitle bitən sözlərdə norma. Saitlə bitən sözlərə *-nın* (*-nin, -nun, -nün*) şəkilçisi qoşulduqda söz tərkibində sait-samit ardıcılığı bərabərhüquqlu norma yaradır: *bala-balanın, dəstə-dəstənin, quzu-quzunun, körpü-körpünün* və s.

Sonu samitlə bitən sözlərdə norma. Sonu *h, ğ, x, g, y, t, d, ç, c, s, z, ş, j, r, n, l, p, b, f, v, m* samitləri ilə bitən sözlərə yiyəlik halın *-in* (*-in, -un, -ün*) şəkilçisi qoşulduqda bərabərhüquqlu norma baş verir: *şeh-şəhin, dağ-dağın, çarx-çarxın, tək-təkin, at-atın, saç-saçın, kərpic-kərpicin, dərş-dərşin, söz-sözün, daş-daşın, can-canın* və s.

b) yönlük halın norması

Sonu saitle bitən sözlərdə norma. Sonu saitle bitən sözlərə *-a* (*-ə*) yönlük hal şəkilçisi qoşulduqda bərabərhüquqlu norma baş verir: *səki-səkiyə, dəri-dəriyə, quzu-quzuya, ütü-ütüyə*. Yalnız *-a, -ə* saitləri ilə bitən sözlərdə nitq fərqi yaranır: *ata-ataya-atıya, meşə-meşəyə-meşiyə* və s.

Sonu samitlə bitən sözlərdə norma. Sonu samitlə bitən sözlərə *-a* (*-ə*) yönlük hal şəkilçisi qoşulduqda söz sonundakı samit səs sabit qalır: *dağ-dağa, çarx-çarxa, külüng-külüngə, ad-ada, saç-saça, daş-daşa, göz-gözə, göl-gölə, don-dona, cib-cibə, hədəf-hədəfə* və s.

c) təsirlik halın norması

Təsirlik halın normalaşmasında da özünəməxsus tarixi məqamlar vardır. Müasir dildə təsirlik hala dair normalar aşağıdakı kimidir:

Sonu saitle bitən sözlərdə norma. Sonu saitle bitən sözlərə *-nı* (*-ni, nu, -nü*) qoşulur və bərabərhüquqlu norma yaranır: *körpü-körpünü, quzu-quzunu, dərə-dərəni. Su, nə, mövqe, mənafe* və s. sözlərinə təsirlik hal şəkilçisi qoşulduqda iki sait arasına tənzimləyici *y* samiti daxil olur: *suyu, nəyi, mövqeyi, mənafeyi*.

Sonu samitlə bitən sözlərdə norma. Sonu samitlə bitən sözlərə *-ı* (*-i, -u, -ü*) təsirlik hal şəkilçisi artırıldıqda bərabərhüquqlu norma yaranır: *şeh-şehi, yağ-yağı, çarx-çarxi, tufəng-tufəngi, göy-göyü, at-atı, ad-adı, saç-saçı, sac-sacı, qaraj-qarajı, daş-daşı, səs-səsi*, və s.

Yalnız sonu *q* və *k* ilə bitən sözlərdə yiyəlik, yönlük və təsirlik hallarda *q- ğ, k- y* əvəzlənməsi (*çıraq-çıraqın-çıraqa-çıraqı, köynək-köynəyin-köynəyə-köynəyi*) baş verir. Az sayda sözlərdə isə bərabərhüquqlu norma özünü göstərir: *tük-tükün-tükə-tükü, şərq-*

şərqin-şərqə-şərqi və s.

ç) yerlik halın norması

Sonu saitlə bitən sözlərdə norma. Sonu saitlə bitən sözlərə yerlik hal şəkilçisi *-da (-də)* şəkilçisi qoşulduqda bərabərhüquqlu norma yaranır: *yuva-yuvada, quru-quruda, darı-darıda, körpü-körpüdə, qala-qalada.*

Sonu samitlə bitən sözlərdə norma. Sonu *q, k, c, ç, p, b, g, d* samiti ilə bitən sözlərdən başqa digər sözlərdə nitq aktı fərq yaratmır və bərabərhüquqlu norma baş verir: *göy-göydə, at-atda, səs-səsdə, divar-divarda, qan-qanda, çöl-çöldə, sədəf-sədəfdə, ev-evdə* və s.

d) çıxışlıq halın norması

Sonu saitlə bitən sözlərdə norma. Sonu sait ilə bitən sözlərə çıxışlıq halın *-dan (-dən)* şəkilçisi qoşulduqda bərabərhüquqlu norma baş verir: *yuva-yuvadan, dərə-dərədən, sürü-sürüdən, körpü-körpüdən.*

Sonu samitlə bitən sözlərdə norma. Sonu *q, k, ç, c, n, b, p, m, g, d* ilə bitən sözlərdən başqa digər samitlərlə bitən sözlərə çıxışlıq halın *-dan (-dən)* şəkilçisi qoşulduqda bərabərhüquqlu norma yaranır: *şeh-şehdən, dağ-dağdan, çay-çaydan, at-atdan, od-oddan, səs-səsdən, göz-gözdən, daş-daşdan, qaraj-qarajdan* və s.

Yerlik və çıxışlıq hal şəkilçisinin *d* və *k* samiti ilə bitən az sayda sözlə qarşılaşmasında da bərabərhüquqlu norma yaranır: *ad-adda-addan, yad-yadda-yaddan, türk-türkdə-türkdən* və s.

Birinci fəslin dördüncü yarımfəsli **“İsmin xəbərlik kateqoriyasında bərabərhüquqlu normalar”** adlanır. Bu yarımfəsildə göstərilir ki, xəbərlik kateqoriyasında birinci şəxsin təki və cəmində norma bərabərhüquqludur: *usta-ustayam-ustayıq, tələbə-tələbəyəm-tələbəyəik, dost-dostam-dostuq, tanış-tanışam-tanışuq* və s. Fərq yalnız *q, k* samitləri ilə bitən sözlərdə (az sayda sözlər istisna olmaqla) baş verir. İkinci və üçüncü şəxsin təki və cəmində isə sonu saitlərlə və on beş samitlə (*h, ğ, x, y, t, s, z, j, ş, r, l, n, v, f, m*) bitən sözlərdə fərq yaranmır, yəni norma bərabərhüquqludur: *qardaş-qardaşsan-qardaşsınız, insan-insansan-insansınız, heyif-heyifsən-heyifsiniz; həkim-həkimdir-həkimdirlər, müəllim-müəllimdir-müəllimdirlər* və s.

Ümumi halda qrammatik kateqoriyalarda bərabərhüquqlu

normalar 78,5 % , qalan icbari normalar isə 21,5 % təşkil edir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı **“Yazılı dilin icbari normaları”** adlanır.

İkinci fəslin birinci yarımfəslı **“Yazılı dildə icbariliyin əhəmiyyəti”** adlanır. Bu yarımfəsildə göstərilir ki, yazılı dilin icbari normaları nitq aktındakı dəyişmələrlə müqayisədə vahidlik prinsipi üzrə müəyyən olunur və orfoqrafik qaydalar əsasında tənzim edilir. Bu qaydalara riayət etmək ona görə icbaridir ki, əvvəla, ana dilindən istifadə edilən bütün ərazilərdə şifahi nitq eyni qaydada deyildir. Ayrı-ayrı areallarda müəyyən danışq fərqləri, dialekt və şivə ünsürləri mövcuddur ki, dil istifadəçilərinin vahid qaydada ifadə edilən və müvafiq normalarla tənzim olunan informasiya vasitəsinə ehtiyacları vardır. Hansı arealda necə danışq və lokal nitq fərqləri olmasına baxmayaraq insanlar bir-birini yalnız yazılı dil vasitəsi ilə aydın şəkildə anlaya bilərlər. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasından kənarda yaşayan əhali də Azərbaycan dilindən istifadə edir. Dil istifadəçilərinin informasiyaları doğru, düzgün, birbaşa anlaya bilmələri üçün vahid qaydalara malik dilin olması aparıcı şərtir. Azərbaycan dili hazırda müstəqil bir dövlətin rəsmi dili olduğu üçün beynəlxalq informasiya məkanının bərabərhüquqlu subyektinə çevrilmişdir. Bu dilin vahid qaydalarla tənzim edilən normaları olmalıdır ki, həm asan başa düşülsün, həm də doğru və düzgün tərcümə oluna bilsin. Eyni zamanda, ana dilinin vahid normalarının olması bu dilin xarici vətəndaşlar tərəfindən öyrənilməsi və mənimsənilməsi zamanı baş verən maneələri aradan qaldırır.

İcbari normalar yazılı dilə ona görə tətbiq olunur ki, xalqın tarixinə, keçmişinə, mədəniyyətinə və etnik ənənələrinə dair informasiyalar itməyib öz varisliyini saxlasın. Qədim hind, ərəb dilçiliyində və digər yazısı qədim olan dillərdə bu məqsədlə yazıya icbari qaydalar tətbiq edilmişdir.

Azərbaycan dilinin qrammatik kateqoriyalarında yazılı dilə məxsus icbari normalar aşağıdakılardan ibarətdir:

İkinci fəslin ikinci yarımfəslı **“Kəmiyyət kateqoriyasının icbari norması”** adlanır. Bu yarımfəsildə göstərilir ki, kəmiyyət anlayışı fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik üsullarla ifadə olunur.

Kəmiyyət kateqoriyasının morfoloji ifadə vasitələrinin tarixən inkişaf edib normalaşmasında nitq aktının xüsusi rolu vardır. Lakin nitq aktı üzrə baş verən dəyişmələrin hamısı yazılı dildə norma kimi işlədilmir. Kəmiyyət kateqoriyasında icbari normalar söz sonu və şəkilçi əvvəlinin aşağıdakı kimi qarşılaşdırılmasında tətbiq olunur: *ql-ğl-xl* (*qonaqlar-qonağlar-qonaxlar*), *kl-x'l-yl* (*inəklər-inəx'lər-inəylər*); *gl-kl* (*tüfənglər-tüfənkələr*), *tl-td* (*atlar-atdar*), *dl-dd* (*adlar-addar*), *çl-şd* (*saçlar-saşdar*), *cl-jd-şd* (*ağac-ağajdar-ağaşdar*), *sl-sd* (*səslər-səsdər*), *zl-zd* (*gözlər-gözdər*), *şl-şd* (*daşlar-daşdar*), *jl-jd* (*qarajlar-qarajdar*), *nl-nn* (*canlar-cannar*), *rl-rr* (*qarlar-qarrar*), *pl-fl* (*toplar-toflar*), *bl-vl* (*qablar-qavlar*)⁶.

İkinci fəslin üçüncü yarım fəsli “**Mənsubiyyət kateqoriyasının icbari norması**” adlanır. Burada göstərilir ki, mənsubiyyət kateqoriyasında üçüncü şəxsin cəmində samitlə bitən sözlərə *-ları(-ləri)* kəmiyyət başlanğıclı mənsubiyyət şəkilçisi qoşulması istisna olmaqla qalan şəxslərdə şəkilçi sabitliyi vardır. Ona görə də yazılı dildə icbari norma sonu samitlə bitən sözlərə *-ları (-ləri)* şəkilçisi qoşulması üzrə tətbiq olunur. Bu şəkilçinin əvvəli *-l* samiti ilə başlandığı üçün baş verən nitq fərqi kəmiyyət kateqoriyasında olduğu kimidir: *atları-atdari*, *adları-addarı*, *saçları-saşdarı*, *iş-işdəri*, *ağacları-ağajdara-ağaşdara*, *qaraj-qarajdara*, *səsləri-səsdəri*, *gözləri-gözdəri*, *canları-cannarı*, *varları-varrara* və s.

İkinci fəslin dördüncü yarım fəsli “**Hal kateqoriyasının icbari norması**” adlanır. Bu yarım fəsildə göstərilir ki, hal kateqoriyasında nitq axını üzrə variantlıq ancaq yönlük hal şəkilçisinin sonu *-a,-ə* ilə bitən sözlərə qoşulmasında (*anaya-anıya,nənəyə-nəniyə*) və əvvəli samitlə başlayan yerlik, çıxışlıq hallarında baş verir. Yerlik hal şəkilçisi bütün qarşılaşdırmalarında sabit qalır. Lakin *q, k, g, c, ç, p, b,d* samitləri ilə bitən sözlərə yerlik hal şəkilçisi qoşulduqda həmin samitlərdə dəyişmə baş verir: *qonaq-qonağda-qonaxda*, *kəpək-*

⁶ Aslanov, A. Müasir Azərbaycan dilində inkarlıq və kəmiyyət kateqoriyaları / A.Aslanov. – Bakı: Azərb. EA nəşr. – 1963. – s. 91; Hüseynzadə, M. Müasir Azərbaycan dili / M.Hüseynzadə. – Bakı: Şərq-Qərb, – h. 3. – 2007. – s.85; Yusifov, M. Nitq mədəniyyətinin əsasları / M.Yusifov. – Bakı: Mütərcim, – 1998. – s.73

kəpəydə-kəpəx`də, tūfəng-tūfənkədə, saç-saçda, ağac-ağajda-ağaşda, top-tofda, cib-civdə, bulud-bulutda. Çıxışlıq halda isə əlavə olaraq, sonu *n, m* samiti ilə bitən sözlərdə də çıxışlıq hal şəkilçisi üzrə nitq variantı yaranır: *qan-qannan, qələm-qələmnən.* Belə qarşılaşmalarda yazıda icbari norma tətbiq olunur.

İkinci fəslin beşinci yarımfəsli **“Xəbərlik kateqoriyasında icbari norma”** adlanır. Burada göstərilir ki, xəbərlik kateqoriyasının icbari norması da sözün kök-şəkilçi mövqeyində müvafiq samit səslərin qarşılaşdığı məqamlarda baş verən tələffüz fərqlərinin sabit yazı qaydası üzrə tənzimlənməsi əsasında formalaşdırılır. Xəbərlik kateqoriyasının şəkilçiləri tarixi mənbələrdə fərdi üsluba görə bir-birindən fərqli şəkildə işlədilmişdir. Eyni zamanda, tarixi mənbələrdə xəbərlik şəkilçilərinin işlədilməsi ilə müvafiq üslubi, mətni, ekspressiv və emosional məqamlar canlandırılmışdır. Yazılı dildə sabit normalıq vacib şərt olduğu üçün burada nitq üzrə baş verən dəyişmələr icbari qayda tətbiq etməklə tənzim olunur. Şəxs kateqoriyasında nitq aktı üzrə dəyişmə ikinci şəxsin cəmində, üçüncü şəxsin təkində və cəmində baş verir. Yazılı dildə sabitliyi saxlamaq məqsədi ilə kök-şəkilçi sırasına uyğun struktur variant tətbiq olunur: *tələbə-tələbəsiz, usta-ustasız, şagird-şagirdsiz, mühəndis-mühəndissiz* (nitq axını üzrə danışiq norması), *tələbəsiniz, ustasınız, şagirdsiniz, mühəndissiniz* (yazılı dil üçün icbari norma).

Üçüncü şəxsin təki və cəmində işlədilən *-dır (-dir, -dur, -dür)* və *-dırlar (-dırlər, -dırlar, -dırlər)* şəkilçilərində isə nitq aktı üzrə *-dır* formasındakı *r* samiti ağırlıq yaradır və tələffüz olunmur: *tələbədir-tələbədi, mühəndisdir-mühəndisdi, tələbədırlər-tələbədilər, mühəndisdırlər-mühəndisdilər.* Yazılı dildə norma sabitliyi üçün *-dır (-dir, -dur, -dür)* və *-dırlar (-dırlər, -dırlar, -dırlər)* variantları tətbiq olunur.

Eyni zamanda, ikinci və üçüncü şəxs xəbərlik şəkilçilərinin sonu *q, k, g, d, c, ç, b, p* samitləri ilə bitən sözlərə qoşulması zamanı baş verən tələffüz fərqləri də icbari qaydada tənzimlənilir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslə **“Şifahi dilin icbari normaları”** adlanır.

Üçüncü fəslin birinci yarımfəsli **“Şifahi dil və norma”** adlanır. Bu yarımfəsildə göstərilir ki, şifahi dilin icbari normaları yazılı dilin

icbari normalarına əsaslanır. Ancaq yazılı dildə icbari normalar bərqərar olub təsbit edilsə də, şifahi dildə bu normaları sabitləşdirmək elə də asan deyildir. Məsələ bundadır ki, Azərbaycan dilçiliyində nitq mədəniyyətinə dair çoxlu tədqiqatlar aparılmış olsa da, şifahi dilin normaları ilə danışığ dili normaları arasındakı həddlər hələ ki tam şəkildə aydınlaşdırıla bilməmişdir. Mövcud tədqiqatlarda şifahi dilin orfoepiya qaydaları əsasında tənzimlənməsi məqbul sayılır. Ancaq orfoepiya ilə əlaqədar tərtib edilmiş lüğətlərdə və bu sahəyə aid tələffüz qaydalarına aid verilmiş nümunələrdə müxtəliflik vardır. Lüğətlərin bəzilərində, məsələn, sonunda *q* yazılan sözlərin *x* kimi (*qoruq-qorux*, *daraq-darax*), bəzilərində isə *ğ* kimi (*qoruq-qoruğ*, *daraq-darağ*); *k* yazılan sözlərin *x* kimi (*çörək-çörəx*, *köynək-köynəx*), bəzilərində *y* kimi (*çörək-çörəy*, *köynək-köynəy*) tələffüz edilməsi təklif olunur⁷. Əgər şifahi dilin normalarının orfoepiya qaydaları ilə tənzimlənməsi məqsəduyğun hesab edilərsə, onda həmin qaydaların özündə dəqiqləşdirilmələr aparılmalı və variantlığa yol verilməməlidir. Buludxan Xəlilov yazır ki, *yazılı ədəbi dilimizin qarşısına qoyulan tələblər yerinə yetirilir və buna əməl olunur. Ancaq ədəbi dilimizin normalarına riayət etmək, bu sahədə bir qayda-qanun yaratmaq vacibdir. Nəzərə alsaq ki, radioda, televiziya, çıxış və mühazirələrdə, monoloji və dialoji nitqdə ədəbi tələffüz normalarına riayət olunmaması halları ilə qarşılaşırsaq, onda bu sahədə müəyyən işlərin görülməsinə ehtiyac olduğunu bir daha hiss etmiş oluruq*⁸.

Şifahi dilin formalaşmasında, əlbəttə ki, nitq aktı xüsusi rol oynayır. Bu dilin insan cəmiyyətində informasiya vasitəsi kimi funksionallıq daşmasından bəri davam edir və mövcud olduğu dövrdən ümumi danışığ dili bazasında meydana çıxır. Lakin müasir

⁷ Azərbaycan dilinin orfoepiya sözlüyü / red. M.Ş.Şirəliyev, M.B.Məmmədov. – Bakı: Elm, – 1983. – 142 s.; Dəmirçizadə, Ə. Müasir Azərbaycan dili / Ə.Dəmirçizadə. – Bakı: Maarif, – 1972. – 308 s.; Əfəndizadə, Ə. Orfoqrafiya, orfoepiya, qrammatika lüğəti / Ə.Əfəndizadə. – Bakı: Maarif, – 1983. – 88 s.; Orfoqrafiya-orfoepiya lüğəti / – Bakı: TQDK-Abituriyent, – 2012. – 164 s.; Əmirli, A. Ədəbi tələffüz sisteminə dair / A.Əmirli, B.Qurbanov // – Bakı: Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi, – 2004. №1, – 72 s.

⁸ Xəlilov, B. Ə. Müasir Azərbaycan dili. Fonetika, yazı, əlifba, qrafika, orfoqrafiya, orfoepiya / B.Xəlilov. – Bakı: Nurlan, – 2007. – s. 272

dövrə, artıq Azərbaycan dili müasir dövlətin rəsmi dili kimi işləndiyi üçün onun şifahi qolunu danışiq dilindən fərqləndirən əlamətləri müəyyən edib sistemləşdirməyə ehtiyac vardır. Möhsün Nağısoylu yazır: “*Şifahi ədəbi dil əlifba, yazı yaranmamışdan qabaq xalq yaradıcılığının dili kimi işlənmişdir. Ədəbi dilin bu forması orfoepik qaydalara tabe olur. Nitq, çıxış və məruzələr şifahi dil normalarına aiddir. Dilimizdə ədəbi dilin şifahi forması radio, televiziya dilinin hesabına daha da genişlənməlidir*”⁹. Bu o deməkdir ki, şifahi dilin ziyalıların danışdığı dil olması barədəki əvvəllər deyilən stereotip fikirlər artıq qüvvəsini itirmiş olur. Demək olmaz ki, həmin tədqiqatların müəllifləri nəticəni düzgün qurmayıblar və onların hamısı ümumi bir səhvə yol veriblər. Nəzərə almaq lazımdır ki, həmin müəlliflər dəyərli tədqiqatlar aparmışlar ki, yeni fikirlər məhz həmin bünövrə üzərində formalaşdırılır. Şifahi danışığın inkişaf etdiyi indiki dövrdə onun danışiq dili ilə fərqlənən normalarını sistemləşdirmək olduqca vacibdir. Televiziya dili haqqında ciddi araşdırma aparmış Qulu Məhərrəmli yazır: “*Danışiq dili heç bir halda təmiz şəkildə televiziya ekranında işləmə bilməz. Ekranla səslənən nitq danışiq dili ilə müqayisədə nizamlanmış müəyyən normaya, qaydaya salınmış ədəbi dildir*”¹⁰.

Üçüncü fəslin ikinci yarımfəsli “**Kəmiyyət kateqoriyasında şifahi dilin icbari normaları**” adlanır. Bu yarımfəsildə göstərilir ki, icbari normalar danışiq dilinə tətbiq olunmur. Çünki danışiq dilində özünəməxsus sərbəstlik vardır. Şifahi dilə isə icbari normalar tətbiq edilməlidir ki, nitq hamı üçün anlaşıqlı və qəbul olunan səviyyədə nizamlansın. Ancaq şifahi dilə icbari normaları da birdən-birə tətbiq etməyin çətinlikləri vardır. Bu normalar əsas etibarilə danışiq dilində özünə kök salmış regional normaların vahid qaydaya gətirilməsindən ibarətdir. Birvariantlı dəyişmələrdə isə normalaşmanı nizamla salmaq elə də ciddi çətinlik yaratmaya bilər. Kəmiyyət kateqoriyası şəkilçilərinin işlənməsi üzrə regional normalar bunlardır: a) sonu *q* samiti ilə bitən sözlərin Qərb nitq ərazilərində *x*

⁹ Nağısoylu, M. Azərbaycan dili / M.Nağısoylu. – Bakı: “Araz kursları” nəşr., – 2006. – s.185.

¹⁰ Məhərrəmli, Q. Televiziya nitqinin semantikasi və tələffüz // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2003. № 2, – s.14

kimi , Şərq nitq ərazilərində *ğ* kimi işlənməsi: *qonaqlar-qonaxlar-qonağlar*; b) sonu *k* samiti ilə bitən sözlərin Qərb nitq ərazilərində *x* kimi, Şərq nitq ərazilərində *y* kimi işlənməsi: *inəklər-inəx`lər-inəylər*; c) sonu *c* samiti ilə bitən sözlərin Qərb nitq ərazilərində *ş* kimi, Şərq nitq ərazilərində *j* kimi işlənməsi: *ağac-ağaşdar-ağajdar*.

Rəsmi danışıqlarda *q* samitinin *ğ* kimi, *k* samitinin *y* kimi deyilməsinə meyllilik var: *qonağlar, inəylər*. Həmçinin *q* və *k* samitlərinə saitlə başlayan şəkilçilər qoşulduqda baş verən *q-ğ, k-y* əvəzlənməsi yazıda da əksini tapır və orfoqrafik normadır. *C* samitinə gəlincə söz sonunun *j* variantına, kəmiyyət şəkilçisinin *-lar (-lər)* variantına üstünlük vermək olar: *ağajlar, ajlar*. Müasir orfoepiya lüğətlərində *c* samitinin sözlərin ortasında və bir neçə leksik şəkilçilərlə qarşılaşmasında *j* kimi tələffüzü orfoepik normadır: *vicdan-vijdan, əcdad-əjdət, səcdə-səjdə, achiq-ajdıx* və s. Qalan birvariantlı dəyişmələrdə, yəni sonu *g* variantı ilə bitən sözlərin *k* variantını (*tüfənglər-tüfənkələr*), sonu *d* samiti ilə bitən (bəzi təkhecalılardan başqa) sözlərin *t* variantını (*buludlar-bulutlar*), sonu *t, ş, j, s, z, n, r, p, b, ç* samiti ilə bitən sözlərdə isə yazılı nitqə aid icbari normaları tətbiq etmək olar: *atdar-atlar, daşdar-daşlar, qarajdar-qarajlar, səsdər-səslər, gözdər-gözlər, qannar-qanlar, qarrar-qarlar, toflar-toplar, civlər-ciblər, saşdar-saçlar*.

Üçüncü fəslin üçüncü yarımfəsli “**Mənsubiyyət kateqoriyasında şifahi dilin icbari normaları**” adlanır. Bu yarımfəsildə göstərilir ki, mənsubiyyət kateqoriyasında sonu sait və samitlə bitən sözlər üçün birinci, ikinci şəxslərin tək və cəmi, üçüncü şəxsin tək bərabərhüquqlu normadır. Üçüncü şəxsin cəmi *-ları (-ləri)* ilə ifadə olunduğu üçün *-lar (-lər)*) şəkilçisinə aid edilən icbari normalar eynilə ona da tətbiq edilə bilər.

Üçüncü fəslin dördüncü yarımfəsli “**Hal kateqoriyasında şifahi dilin icbari normaları**” adlanır. Burada göstərilir ki, hal kateqoriyası üzrə şifahi dilə icbari norma yönük hal şəkilçisinin *-a,-ə* samiti ilə bitən sözlərə qoşulmasında və samit başlanğıçlı yerlik, çıxışlıq hal şəkilçilərinin işlədilməsində tətbiq edilə bilər. Yönük hal şəkilçisinin *-a,-ə* saitləri ilə bitən sözlərə qoşulması zamanı fərqlər müşahidə edilir və bu məqamda yazılı dilə aid icbari normanın tətbiqi məqsədəuyğundur: *ata-atıya-ataya, xala-xalıya-xalaya, dələ-*

dəliyə-dələyə. İcbari norma yerlik halın işləndiyi səkkiz (*q, k, g, ç, c, p, d, b*), çıxışlıq halın işləndiyi on məqam (*q, k, g, ç, c, p, d, b, m, n*) üzrə təyin olunur. Burada fərq bundan ibarətdir ki, sonu *n* və *m* ilə bitən sözlərdə yerlik hal üzrə bərabərhüquqlu norma işləndiyi halda çıxışlıq halda danışığ dili norması üzrə tələffüz baş verir. Ona görə də yerlik və çıxışlıq hallarla bağlı icbari normaları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmiş qaydada izah etmək olar.

Sonu *q* ilə bitən sözlərdə həm yerlik, həm də çıxışlıq hallardakı tələffüz oxşardır. Yəni söz sonunda areallara görə *q-ğ* və *q-x* əvəzlənməsi baş verir. Bu əvəzlənmələrdə kəmiyyət üstünlüyü *q-ğ* əvəzlənməsinin tərəfindədir. Odur ki, sonu *q* samiti ilə bitən sözlərin şifahi nitq norması kimi yerlik və çıxışlıq hallarda *ğ* variantına üstünlük vermək məqsədəuyğun olar: *qırağda, çırağda; qırağdan, çırağdan*. Az sayda sözlərdə *q-k`* (*məşq-məşk`də-məşk`dən*) əvəzlənməsi baş verir. Sonu *k* ilə bitən sözlərdə areallara görə *k-x`* və *k-y* əvəzlənməsi baş verir. Bu qarşılaşmada tələffüz nisbəti *k-y* əvəzlənməsinin tərəfindədir. Odur ki, icbari norma kimi də *k-y* əvəzlənməsini qəbul etmək olar: *köynəydə, çörəydə, əməydə; köynəydən, çörəydən, əməydən*. Bəzi sözlərdə *k* sabit qalır: *kürk-kürkdə-kürkdən, mühərrik-mühərrikdə-mühərrikdən*. Qeyd etmək yerinə düşər ki, *q-ğ* və *k-y* əvəzlənməsi həm də orfoqrafiyada (*qulaq-qulağın, ərik-əriyi*) mövcuddur. *G* samiti söz sonunda hər hansı samitlə başlayan şəkilçilərin qoşulduğu məqamda *kar* *k* tələffüzünə keçir. Danışığ dilinə məxsus olan bu normada o qədər ümumiləşmə baş vermişdir ki, həmin norma şifahi nitqdə də ümumi bir keyfiyyət qazanmışdır. Odur ki, yerlik və çıxışlıq hallarda da *k* tələffüzlü normaya üstünlük vermək məqsədəuyğun hesab edilir: *külüng-külündə, cəng-cənkə, tufəng-tufənkə; külüng-külündən, cəng-cənkən, tufəng-tufənkən*. Sonu *d* samiti ilə bitən sözlərdə həmin samit həm söz tərkibində, həm də samitlə başlayan şəkilçi qoşulduğu təqdirdə *t* kimi tələffüz olunur. Bu tələffüz qaydasında da danışığ dilinin güclü ümumiləşdirməsi müşahidə olunur. Odur ki, şifahi nitqin norması kimi belə bir məqamda söz sonundakı *d* səsinin *t* variantına üstünlük verilməsi (bəzi təkhecalı sözlər istisna olmaqla) məqsədəuyğundur: *kənd-kəntdə, qurud-qurutda, keçid-keçitdə, söyüd-söyütdə, qurud-qurutdan, keçid-keçitdən, söyüd-söyütdən*.

Sonu *c* samiti ilə bitən həm təkhecalı, həm də ikihecalı sözlərdə *ş* ilə nisbətdə *j* tələffüzü üstünlük təşkil edir. Odur ki, şifahi nitq üçün icbari normanın müəyyənləşdirilməsində *j* tələffüzünün üstünlüyünü nəzərə almaq lazımdır: *ac-ajda, gic-gijda, sac-sajda, ağac-ağajda, turac-turajda, xərac-xərajda, ac-ajdan, gic-gijdən, sac-sajdan, ağac-ağajdan, turac-turajdan, xərac-xərajdan*. Sonu *ç* samiti ilə bitən sözlərə *d* samiti ilə başlayan şəkilçi qoşulduqda *ç* samiti *ş* tələffüzünə keçir. Bu tələffüzdə ümumiləşmə güclü olduğu üçün şifahi nitqdə də bu ümumiləşdiriciliyi icbari norma kimi qəbul etmək olar: *saç-saşda, köç-köşda, iç-işda, saç-saşdan, köç-köşdən, iç-işdən*.

Sonu *p, b* samiti ilə bitən sözlərdə *p, b* tələffüzünü şifahi nitq üçün ümumiləşdirici norma kimi təsbit etmək tamamilə mümkün olan haldır. Odur ki, həm yerlik, həm də çıxışlıq halda icbari qayda üzrə yazılı variantın saxlanılması məqsədəuyğundur: *top-topda, çap-çəpdə, tip-tipdə; top-topdan, çap-çəpdən, tip-tipdən; cib-cibdə, dib-dibdə, dəb-dəbdə, cib-cibdən, dib-dibdən, dəb-dəbdən*. Çıxışlıq halın yerlik haldan fərqi odur ki, burada yalnız sonu *n* və *m* samiti ilə bitən sözlər fərq yaradır. İcbari qayda üzrə çıxışlıq halın şəkilçisinin sabit saxlanılması məqsədəuyğundur: *cannan-candan, qəmnən-qəmdən*.

Üçüncü fəslin beşinci yarımfəslə **“Xəbərlik kateqoriyasında şifahi dilin normaları”** adlanır. Bu yarımfəsildə aşağıdakılardan bəhs olunur.

Xəbərlik kateqoriyasında ikinci şəxsin cəmində, üçüncü şəxsin təkində və cəmində danışığ dili variantı baş verir: *tələbəsiz-tələbəsiniz, həkimsiz-həkimsiniz, tələbədi-tələbədir, həkimdi-həkimdir, tələbədilər-tələbədirlər, həkimdilər-həkimdirlər*. Şifahi dildə ikinci şəxsin cəmində isə danışığ dilindəki normanı tətbiq etmək olar.

Bu yarımfəsildə ikinci və üçüncü şəxsə aid xəbərlik şəkilçilərinin sonu səkkiz samitlə (*q, k, g, d, c, ç, b*) bitən sözlərə qoşulması məqamı da araşdırılmış, norma müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın **“Nəticə”** hissəsində tədqiqatdan əldə edilmiş elmi qənaətlər ümumiləşdirilmişdir:

1. Dildə norma anlayışının müəyyənləşdirilməsi barədə çoxsaylı tədqiqatlar aparılmasına baxmayaraq, etiraf edilməlidir ki, hələ bu normaların hansı əsasda sistemə salınması barədə konkret və

dəqiq metodologiya təməli işlənib hazırlanmamışdır, ona görə də nitq mədəniyyəti və onun normaları barədə aparılan tədqiqatlarda mübahisəli məsələlərin baş qaldıracağı istisna deyildir.

2. Şifahi dilin normaları mövcud tədqiqatlarda başlıca olaraq orfoepiya qaydaları əsasında müəyyənləşdirilir. Orfoepiya qaydaları danışq dili normalarını əhatə etdiyi üçün onun bütün qaydalarını başdan-başa şifahi nitq normalarına tətbiq etmək mümkün deyildir. Çünki Azərbaycan dilinin orfoepiyasına aid tərtib edilmiş lüğətlərdə vahid prinsip yoxdur. Lüğətlərə ümumi prinsiplərdən daha çox regional xüsusiyyətləri əks etdirən elementlərin daxil edilməsi onların praktik istifadəsini məhdudlaşdırır.

3. Nitq mədəniyyəti normaları öz xarakterinə görə bütövlükdə eyniyyət təşkil etmir. Dildə regional normalar mövcuddur ki, bunlardan, məsələn, Şərq və Qərb areallarına məxsus ümumiləşmiş normalar kimi istifadə olunur. Dildə daha ümumi xarakterli normalar mövcuddur ki, bunlar heç bir icbariliyə tabe olmadan işlədilən danışq dili normalarıdır. Dildə, həmçinin yazılı dil üçün müəyyənləşdirilmiş normalar vardır ki, bunların bir qismi ənənəvilik, digər bir qismi isə icbariliyə əsaslanır.

4. İsmın qrammatik kateqoriyalarında normaların tədqiqi və təhlili nəticəsində aydın olur ki, yazılı dil normaları heç də həmişə icbari xarakter daşımır. İcbari norma ancaq 21,5% təşkil edir, qalan 78,5% norma bərabərhüquqludur, ona görə də şifahi dilin normalarının rəsmi dövlət xarakterini nəzərə almaqla onun yazılı dilə mümkün yaxınlaşmasına nail olmasının yollarını araşdırmaq dövrümüz üçün əhəmiyyətsiz sayılmamalıdır.

5. Yazılı dilin sabitləşdirilməsi ona görə vacibdir ki, dildə baş verən danışq fərqlənmələri yazıya təsir göstərə bilməsin. Bəzi məqamlar vardır ki, onlarda kök-şəkilçi üzrə bir fərq, bəzilərdə isə iki fərq baş verir. Bəzi sözlərdə son samit dəyişmir, bəzilərdə isə şəkilçi əvvəlində samit tələffüz fərqi yaradır. Bəzilərdə isə həm söz kökü sonundakı, həm də şəkilçi əvvəlindəki samiddə dəyişmə baş verir. Yazılı dildə sabit norma yaradılması üçün bütün bu dəyişmələrdə sistemləşdirmə yaratmaq vacibdir.

6. Sözlərin kök-şəkilçi tərkibində ismin qrammatik kateqoriyaları üzrə söz kökü və şəkilçi mövqeyində müxtəlif

xarakterli dəyişmələr baş verir. Məsələn, kəmiyyət və mənsubiyyət kateqoriyalarında şəkilçi əvvəli *l* samiti ilə başladığına görə tələffüz fərqlərində eynilik müşahidə olunur. Sonu *q, k, b* samiti ilə bitən sözlərdə şəkilçi sabit qalır, söz kökündə dəyişmə baş verir. Sonu *t, ş, j, s, z* samitləri ilə bitən sözlərdə söz kökünün son samiti sabit qalır, şəkilçi tərkibində dəyişmə baş verir. Sonu *g, d, b* samitləri ilə bitən sözlərdə son samitin karlaşması baş verir. Sonu *c, ç* samiti ilə bitən sözlərdə həm sözün son samitində, həm də şəkilçidə dəyişmə baş verir. Sonu *n, r* samitləri ilə bitən sözlərdə söz sonundakı samit şəkilçi əvvəlindəki samitin tərkibinə keçir.

7. Hal kateqoriyası üzrə baş verən dəyişmələrdə yönük hal şəkilçisi yalnız sonu *-a, -ə* saitləri ilə bitən sözlərdə qoşulduqda fərq yaranır və sözün son saiti *-l, -i* şəklində tələffüz olunur. Yerlik və çıxışlıq halın şəkilçisi *d* samiti ilə başlanmasına baxmayaraq sonu *n* və *m* samitləri ilə bitən sözlərdə fərq yaranır. *-dan (-dən)* şəkilçisi *-nan (-nən)* variantına düşür. Qalan digər məqamlarda yerlik və çıxışlıq hal şəkilçiləri dəyişmir.

8. Xəbərlilik kateqoriyasında ikinci şəxsin tək və cəminin qoşulduğu sözlərdə xəbərlilik şəkilçiləri sabit qalır. Üçüncü şəxsin cəm şəkilçiləri də dəyişmir, dəyişmə ancaq söz kökünün sonunda baş verir.

9. Səslərin tələffüz variantlarının sistemləşdirilməsi şifahi nitqin icbari normalarını müəyyənləşdirmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki səs fərqləşmələri çoxaldıqca variantlıq artır. Variantlıq isə dilin informasiya funksiyasının sərbəstliyinə xələl gətirir. Dissertasiyada şifahi nitqdə normalar kəmiyyət və mənsubiyyət kateqoriyasında on beş, hal kateqoriyasında iyirmi (yönük halda iki, yerlik halda səkkiz, çıxışlıq halda on), xəbərlilik kateqoriyasında isə səkkiz qoşulma məqamı üzrə araşdırılmış, bəzi qarşılaşmalarda icbari norma tətbiq olunmuş və dəqiqləşdirilmişdir. Şifahi dilin icbariliyinin dəqiqləşdirilməsi isə norma nizamı baxımından çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

10. Yazılı və şifahi nitqin bərabərhüquqlu normalarının və yazılı dilin icbari normalarının müəyyən edilməsi şifahi dilin icbari normalarının sistemləşdirilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. İcbari normaları ixtiyariləşdirmək mümkün deyildir. Bu halda çıxış nöqtəsi

dilin öz daxili imkanlarından ibarət olmalıdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu ilə əlaqədar aşağıdakı tezis və məqalələr çap olunmuşdur:

1. İsmi'nin yönəlmiş hal şəkilçisinin qrammatik mənasında çoxfunksiyalılıq və qrammatik norma // – Gəncə: GDU "Elmi xəbərlər", Fundamental, humanitar və təbiət elmlər seriyası, – 2015. № 2, – s. 96-104

2. İsmi'nin yerlik və çıxışlıq hallarında dilə və nitqə məxsus normallıq // – Bakı: Tədqiqatlar, – 2015. № 2, – s.161-172

3. Yiyəlik halın qrammatik xüsusiyyətləri və morfoloji norma // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2015. № 3 (95). – s. 18-22

4. Dil mədəniyyəti və tələffüz qaydaları // "Dil və mədəniyyət". Respublika elmi-praktiki konfransının materialları, – Bakı: – 2015, – s.57-59

5. Kəmiyyət kateqoriyasında qrammatik və üslubi normallıq // "Ulu öndər Heydər Əliyev irsində multikultural və tolerant dəyərlər". Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 3-5 may, – 2016, – II hissə. – s.150-154

6. Şifahi və areal nitq variantlarında kəmiyyətin morfoloji göstəriciləri və icbarilik // Gənc alimlərin I beynəlxalq elmi konfransı, – Gəncə: – 17-18 oktyabr, – 2016, – II hissə. – s.104-108

7. İsimlərdə xəbərlilik kateqoriyası, ifadə vasitələri və norma // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XX respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: – 14-15 may, – 2016, – II cild, – s. 80-82

8. Dilin informasiya mühitinin genişləndirilməsində norma // "Heydər Əliyev və Azərbaycan gəncliyi". Respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: – 2017, – s.67-68

9. Dil normalarının sabitləşdirilməsi // Gənc Tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: – 05-06 may, – 2017, – s. 606-607

10. К вопросу о нормах употребления окончаний множественного числа *-lar (-ler)* в азербайджанском языке // – Киев: Мова і культура, – 2017, – Том I, – с. 202-208

11. Şifahi nitq və norma // – Gəncə: GDU "Elmi Xəbərlər", – 2017. №3, – s. 130-135

12. Müasir Azərbaycan dilində təsirlik halın bərabərhüquqlu normaları // Gənc Tədqiqatçıların II Beynəlxalq Konfransı, – Bakı: – 27-28 aprel, – 2018, – s. 961-964
13. Leksik və qrammatik vahidlərdə ədəbi dil normaları // “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri”. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş IX beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 2018, – s.304-306
14. Azərbaycan cümhuriyyəti dövründə yazılmış bədii əsərlərdə dil normaları // “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-100. Müsəlman Şərqində ilk Parlamentli Respublika”. Beynəlxalq Elmi Konfrans, – Bakı: – 21-23 may, – 2018, – s.27
15. Mənsubiyyət kateqoriyasında şifahi nitqin icbari normaları // Gənc alimlərin III Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Gəncə: – 17-18 oktyabr, – 2018, – II hissə. – s.77-79
16. Равноправные нормы в категории принадлежности существительного // “Advances in science and technology”. Международная научно-практическая конференция, – Москва: – 2019, – II часть, – с. 66-68
17. Устная речь и норма // Ежемесячный научный журнал, – 2020. № 51 3 часть, – с. 45-48

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 oktyabr 2021-ci il tarixində saat 10⁰⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 28 sentyabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 24.09.2021

Kağız formatı: 60x84₁₆¹

Həcm: 37 631

Tiraj: 100